

TEMA POSLJEDNJEGA SUDA U PREFACIJI BEČKIH LISTIĆA

Marija PANTELIĆ, Zagreb

Drama svršetka individualne i kolektivne povijesti u Bečkim listićima s kraja 11. ili početka 12. stoljeća (Be) ikonografski je jednostavno opisana. Ona ima samo dvije scene: Krist s kolegijem apostola sjedi u Jeruzalemu, a pred njima su prisutna 72 naroda. Ostala zbivanja Krist interpretira nazočnima žalosnim prijekorima: »O zašto niste poslušali moje zapovijedi?« I nastavlja kratko evocirati svoj udio u poučavanju naroda: poslao im je apostole i proroke, pa i sâm je bio među njima, i ponavlja još jednom: »zašto niste poslušali moje zapovijedi, nego ste me i ožalostili«. Kad ih je kao Spasitelj podsjetio na svoju jedinstvenu brigu da upoznaju istinu, tj. njegov nauk i zapovijedi, pokazuje im »slatki raj« i »strašni pakao« gdje će se lažljivi zajedno s đavlima mučiti zauvijek. Krist ne izriče osudu, ne odvaja dobre od zlih, već mjesto apokaliptičkoga završetka (Otk 21, 6): »Svršeno je! Ja sam Alfa i Omega, Početak i Svršetak« upozorava na svoju vlast i slavu neobičnom formulom u kojoj se poput orijentalnih liturgija inzistira na istobitnosti sv. Trojice:¹ »Ja sam Otac, Sin i Duh Sveti, meni se klanjaju anđeli i arkandeli«. Slijedi stereotipni završetak varijabilnog dijela prefacije: Господъмъ нашимъ... Per Dominum...

Biblijsko-teološka interpretacija teksta. Sud mrtvih poznaju stare religije Egipćana i Grka. U bibliji Staroga zavjeta Božji sud doživljavaju Izraelci konkretno: kod njihova izlaska Bog je sudio Egiptu, zatim potop, sud Sodomi i Gomori itd. Sud je glavna proročka tema. Njegovu najimpresivniju sliku donosi prorok Danijel 7, 4-12; 26, a njegov sud zaključuje vrijeme i povijest i otvara vječno kraljevstvo Sina Čovječjega.

U evanđeljima Novoga zavjeta sinoptici bilježe Isusovo propovijedanje koje se često odnosi na sud posljednjega dana, kad će svi morati položiti račune (Mt 25, 14-30). Stroga osuda čeka licemjerne pismoznance (Mk 12, 40), gradove uz jezero

¹J. A. Jungmann, *Missarum sollemnia. Explication génétique de la Messe romaine*. Tome I. Ed. Montaigne, Paris 1964, 113.

koji ne poslušaju Isusova propovijedanja (Mt 11, 20-24), gradove koji ne primiše njegove apostole (Mt 10, 14) itd. Sve Kristove prijetnje ističu glavni motiv suda: slobodno izabrani stav što ga ljudi zauzimaju prema njegovu evanđelju. No najviše izaziva na se Božji sud ljudska nevjera koja je navršila mjeru i zaodjela se u zakonski sud: proces i osuda Isusa Krista (Mk 14, 63). Zato će prema svjedočanstvu samoga Krista osuda stići najprije one koji su u Judeji, kao prve krivce (Mt 24, 15-35), a Krist osuđenik i žrtva za grijeh svijeta postavljen je za suca toga velikoga Dana (Mt 24, 29-31).

Ivan u svome evanđelju razvija istu teologiju sinoptika, ali naglašava ostvarenje Suda u središtu povijesti već u Isusovo vrijeme. Naime, sud se ostvaruje odmah prema opredjeljenju pojedinca za ili protiv Krista i njegova evanđelja (Iv 3, 18). Ivanov pak proces i osude i smrti traje koliko i samo Kristovo djelovanje, kad se Krist uzalud trudi oko Židova i zloga svijeta, a njegova smrt će značiti Sud svijetu i poraz Sotoni (Iv 12, 31). Njegovo pak uzdignuće na križ kao da pretječe njegov slavni povratak na Sudnji dan, kad će Krist samo objaviti čovjekovo opredjeljenje izraženo i izvršeno u tajni ljudskih srdaca.²

Upravo prema Ivanovu evanđelju i Apokalipsi, inspiriran njegovom teologijom, slika autor prefacije temu Posljednjega suda (P. s.) On se odvija u Jeruzalemu, glavnom gradu Judeje i čitavog Izraela, u gradu najgorih Kristovih protivnika i mjestu najvećega odbijanja njegove nauke. I dok zemaljski Jeruzalem postaje sada ostvarenjem spasenja ili otkupljenja po Kristovoj smrti, središte i dom otkupljenih koji u njemu imaju pravo građanstva, dotle će novi Jeruzalem, simbol Crkve (Gal 4,26), sići na svršetku vremena s neba na zemlju kao povratak života u izgubljeni raj. Ivan u Otkrivenju vidi kako izgledaju njegove zidine. One imaju dvanaest temelja i na njima dvanaest imena, dvanaest apostola (Otk 21, 1; 12-15).³ Apostoli su temelj novog Izraela i obraćenih pogana, tj. Crkve, kojima će suditi u posljednji dan (Mt 19, 27-29). Njihovo je navještanje evanđelja bilo najprije vezano uz Izrael: Ne idite k poganima, ne ulazite ni u jedan samarijski grad (Mt 10, 5), ali poslije Uskrsnuća postaju svjedoci i misionari svijeta. Bili su askete, siromašni, trpjeli su po zatvorima i podnijeli mučeničku smrt. Bili su čudotvorci, imali su snagu liječenja i ozdravljanja bolesnih kao i vlast nad demonima. Njihov navještaj evanđelja pretvara se u blagoslov i mir onima koji ga prihvaćaju (Mt 10, 13). Tako su spas ili propast vezani uz prisutnost i naučavanje apostola kao i uz samoga Krista, pa oni ravnopravno njemu asistiraju u sceni Posljednjega suda.⁴

² Biblijsko-teološku analizu prefacije donosimo prema X. L. Dufour, *Rječnik biblijske teologije*. KS, Zagreb 1969.

³ *Biblija*. Stvarnost, Zagreb 1968, 336.

⁴ F. Carpino, *Apostoli*. Enciclopedia cattolica 1, col. 1681-82.

Krist je izabrao i drugu sedamdeseticu (prema nekim Vulgatinim tekstovima sedamdesetdvojicu) »te ih posla dva po dva pred sobom u svaki grad i mjesto kamo je kanio doći« (Lk 10, 1; 17). Njihova pozicija učenika u Bibliji nije jasna, nisu poznata ni njihova imena. Njihov broj mogao bi odgovarati sedamdesetorici naroda svijeta, potomaka nastalih od potomstva triju Noinih sinova: Sema, Hama i Jafeta koji su se rodili iza potopa (Post 10, 1-32). Upravo sastavljač naše prefacije preuzima broj od sedamdeset i dva naroda Noina potomstva koji se nalaze pred sudištem.

Nakon opisa mjesta i prisutnih, Krist progovara sažetim prijekorom: »O zašto niste poslušali moje zapovijedi?« Prijekor sadrži izbor, slobodan posluš i prihvaćanje zapovijedi, što ne znači ropsko podvrgavanje nego opredjeljenje iz ljubavi. Zapovijedi su uokvirivale život Izraela da po njima živi kao Božji narod, pa posluš njima uključuje više odredbi i obaveza prema bližnjemu koje su upisane i u čovjekovu narav, ali ih Bog ugrađuje i u svoje zapovijedi i podlaže ih posluhu. I kao što je vječna sudbina Izraela ovisila o njihovom odnosu prema zakonu, tako će navještanje evanđelja, toga novoga zakona, ovisiti o čovjekovu stavu prema Kristu i njegovu evanđelju (Mt 10, 32). A Krist je bio poslušan nebeskom Ocu, roditeljima, zakonitim vlastima. Njegov posluš dosiže vrhunac kad se bez otpora predaje ljudskim nepravednim vlastima i osudi, te je tako od svoje smrti načinio Bogu najdragocjeniju žrtvu, žrtvu poslušnosti (Heb 10, 5-10). Zbog posluha mu je dana sva vlast, nebeska i zemaljska (Mt 28, 18). Zato je pravo da mu bude poslušan svaki stvor. Upravo po poslušnosti prema evanđelju čovjek dopire do Boga i spašava se.⁵

Evanđelje, taj novi Zakon, naviještali su već i proroci (bilo ih je također 12). Naša prefacija daje prioritet apostolima, zatim prorocima koji su u podređenom položaju, što znači prednost Novoga nad Starim zavjetom, a to je već isticao i sv. Pavao (Ef 2, 19; 4, 11). Takav se poredak odražava i u ikonograskim kompozicijama u kojima su proroci manjega oblika ili čak sjede na leđima apostola.⁶

Krist na kraju ne izgovara riječi pohvale ni osude, ne odvaja pravedne od odbaćenih, već samo pokazuje raj i pakao gdje će se mučiti⁷ svi lažljivi s đavlima. Dakle, svi su neposlušni obilježeni kao lažljivi. Kršćanstvo i srednji vijek najviše su mrzili laž. Već je sv. Augustin u svome književnom opusu posebno istakao raspravu »De mendacio«, a srednjovjekovni je rječnik nevjerojatno bogat u označavanju

⁵X. L. Dufour, *Nav. dj.* 925.

⁶L. Réau, *Iconographie de l'art chrétien*. Tome III/1. Pariz 1958, 134.

⁷Dosada su istraživači i izdavači prefacije skraćenu riječ *mčiti* s nadrednom ligaturom *m+č* krivo čitali *mučati* – *šutjeti* ili *mlviti* – *vikati*, *bučiti* (V. Jagić, M. Weingart, K. Gamber).

bezbrojnih rodova laži i beskrajnih vrsta lažljivaca.⁸ Možda ovaj rječnički fond za lažljivce stoji kao antiteza istini koja se u Ivanovu evanđelju, poslanicama i Otkrivenju ističe u 46 pozicija. Istina je prema Ivanu Božja objava; znati istinu znači poznavati pravu nauku o Isusu (Iv 8, 32); Ivan suprotstavlja duha istine duhu laži (1 Iv 4,6); Duh Sveti miu je jednostavno istina, s obzirom na istinitu nauku u kojoj nema laži (1 Iv 5, 6; Iv 14, 6); apostoli su svjedoci koji se posvećuju istinom (Iv 17, 17-19) itd. Tekst prefacije izražava više prijekore, upozorenje na katastrofu ukazivanjem na raj i pakao, nego suđenje i osudu što je karakteristična crta Ivanove teologije, koja diskretno aludira na sankcije Sudnjega dana, gdje Isus kao protiv svoje volje sudi, jer smatra eminentno svojom zadaćom spasiteljski poziv (Iv 2, 28; 4,17).⁹

Pitanje predloška i autora prefacije. Postavlja se pitanje, zašto je tako ozbiljna tema našla mjesto u prefaciji u čast više apostola? Ikonografski prikaz ove teme služio je za dekoraciju sakralnih objekata na zidnim slikama, mozaicima, u plastici portala glavne fasade romaničkih i gotičkih crkava i u minijaturama uz evandeoske tekstove. Poznato je da se zameci ove teme naziru već u katakombama 3. stoljeća (Domitilinin, Kalistovim, Kirijakovim) u Rimu s helenističkom likovnom tradicijom. Tu je Krist okružen apostolima i pravednicima. Takav jednostavan sadržaj prikazuju mozaici crkve sv. Apolinara u Raveni,¹⁰ a Krist s apostolima ukrašava apsidu Eufrazijeve bazilike u Poreču.¹¹ U minijaturnom slikarstvu pojavljuje se Posljednji sud u rukopisu Kuzme Indikopleusta iz 6. st., sl. 1, a minijature otoskoga razdoblja u germanskim zemljama u Reichenau¹² i Višehradski evanđelistar u Pragu karakterizira prizor uskrsnuća mrtvih.¹³

U početku kršćanstva u Rimu se slavio samo blagdan sv. Petra i Pavla, kasnije i sv. Andrije, jer se njihov kult kao i ostalih mučenika odvijao na mjestu pasije, uz grob apostola. Ostali su se apostoli skupno častili na oktavu sv. Petra i Pavla što odražavaju mise u najstarijim latinskim sakramentarima. Sve stare liturgije komemoriraju apostole općenito, bez imena. Njihova imena citira jedino gregorijanska, a po njoj i mozarapska liturgija.¹⁴ Car Konstantin im je prvi sagradio crkvu u Cari-

⁸J. L. Goff, *Srednjovekovna civilizacija zapadne Evrope*. Beograd 1975, 406.

⁹A. Škrinjar, *Teologija sv. Ivana*. Filozofsko-teološki institut DI u Zagrebu. Zagreb 1975, 230-238.

¹⁰O. Minić, *Posljedni sud*. Enciklopedija likovnih umjetnosti 4, 8.

¹¹A. Ivandija, D. Kečkemet, *Crkvena umjetnost Hrvatske*. Spektar, Zagreb 1971, sl. 50.

¹²O. Minić, *Nav. dj.* 8; H. Leclercq, *Jugement dernier*. Dictionnaire d'Archéologie chrétienne et de Liturgie 8/1, 285 (DACL).

¹³J. Květ, *La miniature romane et gothique en Tchécoslovaquie*. Unesco, Flammarion, Milano 1964, 11-14, tab. 7.

¹⁴B. Zimmermann, *Apôtres*. DA CL 1/2, col. 2632.

Sl. 1: Posljednji sud Kuzme Indikopleusta, 6. st.
(Lexikon für Theologie und Kirche IV, 425)

gradu, a u Rimu se pojavljuje bazilika u čast 12 apostola tek u 6. stoljeću. Sjeverna Italija pod utjecajem Bizanta podizala im je veličanstvene crkve s dragocjenim mozaicima već od 4. do 5. stoljeća: Milano, Akvileja, Concordia, Verona itd.¹⁵ Kult pak pojedinih apostola uvodio se u karolinškoj epohi na poticaj teoloških aktivnosti značajnih egzegeza Alkuina i Raban Maura tako, da do kraja 9. st. svi apostoli imaju svoje misne formulare, a kalendari registriraju njihova pojedinačna imena.¹⁶ Tako sakramentar iz Subiaca u 11. stoljeću donosi misne formulare za devet svetkovina apostola, a sv. Petar, Andrija i Bartolomej imaju i svoje prefacije.

Misni fragmenat *Bečkih listića* predstavlja u evoluciji latinskih sakramentara obogaćeni staroslavenski sakramentar, jer uz oracije i prefacije *Kjievskih listića* ima čitanje poslanice (I Kor 4, 9–16). Ki imaju slabo razvijen komunal (zajedničke mise): samo jedan misni formular za mučenike i jedan u čast svim svetima (nebeskim silama) bez prefacija. Be imaju bogatiji komunal: dvije mise u čast apostola i jednu, samo oraciju i epistolu, u čast jednog apostola. Prefacija Be predstavlja umetak, tj. varijabilni dio koji se nastavlja na stereotipni prolog: *Vere dignum et iustum est... do aeterne Deus*, odnosno *do večni Bože* u Ki. Slijedi varijabilni umetak, koji je od starine celebrant mogao improvizirati, pa se njihov broj stoljećima uvećavao. Neki od njih predstavljaju dragocjene literarne crtice i skice, pune lirizma i stilskih elemenata. Kompozicije tih varijabilnih interpolacija predstavljaju stare rimske oracije, prošnje, kao do danas sačuvani embolizam na svetkovinu apostola, gdje se moli za pastire stada, a u Ki ostvarenje eshatoloških stvarnosti. Druge varijante u kratkom pohvalnom govoru crtaju lik sveca paralelizmima poput Klementova u Ki.¹⁷ Naša pak, narativna, slika riječima dramu Posljednjega suda interjekcijom »o«: O zašto ne poslušaste zapovijedi... koja unosi žalost analogno istoga uzvika, ali radosnog u prefaciji pohvale svijeci uskrsnoga Exulteta: »O vere beata nox...« I nastavlja autor naše prefacije suprotstavljati snažne antiteze: istina – laž, raj – pakao i zaključuje trinitarnom doktrinom o istobitnosti sv. Trojice i posredničkim konvencionalnim završetkom »Gospodьmь našimь« kao i u Ki. Ovakvim kompozicijama oracija, pohvalnih govora s retoričkim elementima, obiluju stare rimske, a po njima i ambrozijske prefacije. Jedino ove posljednje imaju jednostavniji incipit stereotipnog prologa: *Dignum et iustum est* (bez »vere«), a završni im je jednak: *Per Christum* ili: *Et ideo cum angelis...*¹⁸

¹⁵ M. Righetti, *Storia liturgica II/III*. Ed. Milano 1969, 449.

¹⁶ B. Zimmermann, *Nav. dj.* col. 2634.

¹⁷ M. Pantelić, *O Kijevskim i Sinajskim listićima*. Slovo 35. 1985, 5–56.

¹⁸ E. Moeller, *Corpus praefationum. Corpus christianorum*. Series Latina. Vol. 161. Turnholt, Brepols (Belgija) 1981, XIX–XXII.

Iako tema Posljednjeg suda ima opravdanje u prefaciji mise apostolima zbog njihove dužnosti evangelizacije naroda, njen povijesno-socijalni okvir na pomolu feudalne karolinške i postkarolinške epohe mogao bi dati prefaciji smisao podsjetnika prolaznicima ispod crkvenih portala s temom posljednjega suda koji je trebao opominjati na poslušnost duhovnim i svjetovnim vlastima, jer ih čeka Božji sud. Ali u to vrijeme zapadni sakramentari imaju već misne formulare pojedinim apostolima kao benediktinski *Sacramentarium Sublacense* iz 11. stoljeća. On ima devet misa u čast pojedinih apostola sa tri prefacije i dva opća formulara u čast više ili jednog apostola. Ova dva formulara *doslovno* odgovaraju prvim dvjema misama u čast više apostola u *Bečkim listićima*. Kodeks iz Subiaca predstavlja gregorijanski sakramentar sa zapadnim franačkim utjecajima što njegov istraživač tumači prisustvom više benediktinaca franačkog podrijetla u Subiacu (10. st.).¹⁹ Nakon Weingartove iscrpne jezično-terminološke obrade Be, kratko se na njih osvrnuo tražeći predložak prefaciji i mjesto Pavlovoj perikopi 1 Kor 4, 9-16 u Be prof. Gamber, široki poznavalac latinskih zapadnih sakramentara, o 1100-obljetnici dolaska Solunske braće u Moravsku. Ni taj vrsni istraživač nije našao latinskoga predloška našoj prefaciji ni jednaku duljinu perikope 1 Kor 4, 9-16, već 9-15. (kod njega se potkrala pogreška 2 mjesto 1 Kor). On je nabacio hipotezu na temelju rečenice u prefaciji: »poslao sam vam apostole i proroke da vam naviještaju evanđelje« i na osnovi teškoga i prezrenoga rada jednoga evangelizatora i učitelja ocrtana u poslanici, da se ovi tekstovi odnose na nerazumijevanje i progone što ih je doživio sv. Metodije upravo u Regensburgu.²⁰

Temom Posljednjega suda minijaturisti su ilustrirali tekstove evanđelja ili se susreću kao ukras naslova oficijima za pokojne.²¹ Nedavno Moellerovo izdanje: »Corpus praefationum« u 5 svezaka sadrži stare prefacije skupljene i obrađene prema izdanim sakramentarima i misalima, ali ne registrira latinski predložak staroslavenskomu sastavu. Apostoli su širenjem evanđelja stekli pravo da asistiraju Kristu u posljednji dan povijesti svijeta. Ipak je ova tema neobična i osamljena u svečanom i radosnom tekstu jedne liturgijske prefacije. Već smo rekli da se ona mogla staviti u povijesni okvir rađanja franko-germanske političke i duhovne

¹⁹S. M. Pagano, *Sacramentarium Sublacense* (Roma, Cod. Vallic. B24, sec XI). Città del Vaticano-Subiaco 2^a ed. 1981, formulari apostolima: CLXXXV (580-582); CLXXXVI (583-585).

²⁰K. Gamber, *Das Fragment eines glagolitischen Sakramentars in Wien. Sakramentargeschichtlich Untersucht*. Acta Congressus historiae Slavicae Salisburgensis in memoriam SS. Cyrilli et Methodii anno 1963 celebrati. Otto Harrassowitz, Wiesbaden 1967, 80-83.

²¹E. Battisti, *Giudizio universale*. Enciclopedia cattolica VI, col. 730, 734.

elite i vazalnih obaveza posluha i vjernosti njihovih podanika, na koje su ih podsjećali ikonografski prizori Posljednjega suda na 40 luneta ulaznih portala njihovih velikih crkava, sl. 2.

Sl. 2: Posljednji sud na luneti portala crkve St. Denis, 12. st.
(Lexikon für Theologie und Kirche IV, 425)

Naša pak staroslavenska prefacija zajedno s poslanicom kao da stvara idejni okvir i sintezu ćirilometodske misije: obavezu prihvaćanja zasada njihova oranja. Sv. su Braća i njihovi učenici vizionarski shvatili konkretnu poziciju svoje mlade i nezaštićene, svega dvadesetgodišnje misije, ali s velikim i dalekosežnim opusom: izum glagoljskog pisma; prijevod Sv. pisma na slavenski jezik, jedinstven u suvremenoj Evropi, a s njime stvaranje književnoga i liturgijskoga jezika Slavenima; prijevod istočne i zapadne liturgije, oficija i njihovih priručnika. Sv. Metodije priređuje prve crkvene pravnoorganizacijske norme, koje su pravno regulirale crkveni život. Tako revolucionarni pothvat pratile su neminovno borbe i nerazumijevanja. Stoga sv. Braća i njihovi suradnici stvaraju neke vrste apologija: *Proglas* četveroevanđelju, najljepša tvorevina i prva originalna pjesma slavenske književnosti sv. Ćirila, kojom se obraća Slavenima i predočava im potrebu i značenje pisane riječi.²²

²² П. А. Лавров, *Материалы по истории возникновения древнейшей славянской письменности*. Mouton & CO Hague – Paris 1966, 196–198.

Napisanie o pravoj vere Konstantina Filozofa učitelja o Božě slověn'skomu jazyku apologija je nicejsko-carigradskoga Creda, gdje je velik dio posvećen raspravi o istobitnosti sv. Trojice, nasuprot Arijeve nauke, koja je našla mnogo pristaša u Galiji i na Balkanu, gdje je boravio prognani Arije. Antiarijevska doktrina živi od petoga stoljeća do danas u zapadnoj prefaciji na blagdan sv. Trojice, a izražena je i u trinitarnom završetku prefacije *Bečkih listića*. Napisanie završava: *I siq (vėrq) predaevě svoimь učenikom...* da je čistu i istinitu vrata u njegovu ruku *na strašny dьnь sьdnyj*.²³ Više nam je poznata apologija slavenskog pisma Črnorisca Hrabra, vjernoga učenika i suradnika.²⁴

Osim toga sv. Metodije kao nadbiskup osobno uzima energičan stav prema knezu Svatopluku zbog nekršćanskog života na njegovu dvoru, a opomena knezu Kocelju naglašava strah Božji i obavezu vršenja zakona i kršćanskim vladarima, što su zanemarili upozoriti prijašnji misionari.²⁵

Sve nas ovo potiče na hipotetični zaključak: nisu li sv. Braća ili netko od njihovih učenika zapečatili prijekorom i diskretnom sankcijom Posljednjega suda veliko i dalekovidno djelo slavenske misije?

S druge je strane zapadni orijentalist Miguel Arranz ostao zadivljen nad brigom slavenskih apostola za bolesne izraženom u mnoštvu oracija u *Sinajskom euhologiju*, a začuđen nebrigom klasičnih bizantskih i rimskih liturgija za pomoć bolesnima. Mladi »paleoslaven«, kaže autor, pokazao je u njima kreativnu slobodu s visokim stupnjem teološke i retoričke spremne. Naime, većina ovih oracija nema ni grčke ni latinske predloške, pa ih Arranz smatra originalnim tvorevinama.²⁶

Veliku zaslugu za povezivanje moravsko-čeških liturgijskih prvina Kijevskih listića sa hrvatskim *Bečkim listićima* stekao je češki slavist M. Weingart komparativnom studijom terminološkoleksičke građe *Kijevskih* i *Bečkih listića*. S aspekta paleografije i ortografije *Bečki listići* i prva strana *Kijevskih listića* bez sumnje su najstariji hrvatski liturgijski spomenik. Paleografska analiza prve strane Ki i dodanih pashalija u *Sinajskom liturgijaru Sinajskoga euhologija* otkrila je istu pisa-

²³Isti, *Nav. dj.* 175-180.

²⁴K. M. Куев, *Черноризец Храбър*. Българска академия на науките. София 1967; Vl. Mošin, *Još o Hrabru, slavenskim azbukvama i azbučnim molitvama*. Slovo 23, 1974, 5-71.

²⁵Vj. Štefanić, *Novija istraživanja o Kločevu glagoljašu*. Slovo 2, 1953, 69; F. Grivec, *Cyrillo-Methodiana*. Slovo 6-8, 1957, 37.

²⁶M. Arranz, *Christologie et ecliologie des prières pour les malades de L' Euchologe slave du Sinai. L' Église dans la liturgie*. Conférences St. Serge XXVIe semaine d' études liturgiques, Paris 26-29 Juin 1979. Edizioni liturgiche. Roma 1980, 48.

revu ruku, a kršćanska imena zapadnoga podrijetla u diptihu istoga liturgijara uz ostala: *Petrunija* i *Romald* locirala su upotrebu Ki i Si u pogranični teritorij crkvene jurisdikcije dubrovačke biskupije.²⁷ Terminološka pak provjera naslova teme naše prefacije *strašno sudište* projicira njenu ubikaciju također u južni areal. Naime, ovaj eshatološki termin dijeli najstarije glagoljske spomenike na zapadne i južne. *Frizinški spomenik* 1 i 3, *Kločev glagoljaš* i *Rilski glagoljski listovi* imaju: *sqđъnyi dьнь* – *da bimъ uslišabъ na sqđъnyi dьнь tvojqъ milostъ* (Fri 1); *na sqđъnъjemъ dьne... jegdaže prideši sqđitъ ...*²⁸ (Fri 3); *na sqđъny denъ* (Klo); *slova vъzdati vъ dьнь sqđъny*.²⁹

Dvije oracije *Sinajskoga euhologija* koje nemaju ni grčki ni latinski predložak upotrebljavaju izraz *strašno sudište*: *i vъ strašъnъmъ i trepetъnъmъ sqđišti Hrъsta tvoego*; *na strašъnъmъ neobinъnъmъ sqđišti Hrъstovъ*.³⁰ Sakupljena građa za rječnik općeslavenskoga (crkvenoslavenskog) književnog jezika hrvatske redakcije u Staroslavenskome zavodu donosi mnogo potvrda za *sudište* u značenju mjesta suđenja – tribunal, a samo jedan primjer za posljednji sud i to u Vinodolskom zborniku III a 15 JAZU iz poč. 15. st.: *pred straš'ne sudištemъ Hrъstovimъ*, dok su obilnije potvrde za naziv *strašni sud*. Historijski rječnici citiraju potvrde iz 11. st., *Sreznjevskij*, Materialy III. Graz 1956. (pretisak) *strašnoe sudište* za eshatološki sud. Rječnik JAZU razlikuje značenje sudilišta i posljednjega suda, ali potvrde za *strašno sudište* donosi iz starih Nemanjinih i dubrovačkih isprava gdje se *strašno sudište* citira u sankciji za provedbu napisane odluke i isprave: *da mu Bogъ sudi... na strašъnomъ sudišti onomъ*. (Stefan Nemanja daruje Hilandar 1197-1199. Monum. serbica 6). Istok je do danas sačuvao *strašni sud* u značenju posljednjega suda.

Weingartova komparativna terminološkoleksička analiza Be i Ki₂ upozorila je na tijesne moravsko-češke i hrvatske veze. Istraživači staroslavenskih Apostola Ki₂ i Be stavljaju ih u repertorij njegova prvotnoga ćirilometodskog prijevoda.³¹ Opseg odlomka (perikope, praxapostola) Pavlove poslanice Rim 13, 11-14; 14, 1-4 u Ki₂ i 1 Kor 4, 9-16 u Be upotrebljavaju se s malim varijacijama u versovima

²⁷ M. Pantelić, *O Kijevskim i Sinajskim listićima*, 35-36.

²⁸ M. Weingart – J. Kurz, *Texty ke studiu jazyka a písmenictví staroslověnskeho*. Prag 1949, 153 i 160.

²⁹ A. Dostál, *Clozianus, staroslověnský hláholský sborník tridentský a innsbrucký*. Prag 1959, 81, 9a 11 (1,491); H. Гошев, *Рилски глаголически листове*. Българска академия на науките. Институт за българска литература. София 1956, 23-24, II² 36 – II³¹

³⁰ R. Nahtigal, *Euchologium Sinaiticum II*. Ljubljana 1942, 176, 282.

³¹ M. Weingart, *Hláholské Listy Vídeňské. K dějinám staroslověnského missálu*. Časopis pro moderní filologii XXIV. Prag 1938, 34-38.

u zapadnoj i istočnoj liturgiji, ali njihov opseg u Ki₂ i Be predstavlja praksu istočne crkve. Već u 10. st. perikopa Be 1 Kor 4, 9-16 dolazi u Tipikonu carigradske Velike crkve na pojedine svetkovine apostola,³² dok taj odlomak 1 Kor 4, 9-15 registri-
raju stari Comesi na dan mučenika ili ispovjednika,³³ a u hrvatskoglagoljskim misalima 14-15. stoljeća dolazi kao treća perikopa na vigiliju više apostola.

Za konačne zaključke trebat će još istraživati Be. Oni su istrošeni palimpsest i nije moguće pročitati početak prefacije ni karakteristike raja. Ali bez obzira na to Bečki su listići dragocjen literarni spomenik jedne teme svih umjetnosti i svih vremena s kraja 11. stoljeća. Čini se da ona kronološki stoji na vrhu ljestvice pisane
drame Posljednjega suda prije Honorijeva Elucidariuma iz početka 12. st.; opisa 15 kozmičkih poremećaja u preludiju posljednje katastrofe u Legendi aurei iz 13. st. i potresene pjesme Dies irae iz 13. st. koja još uvijek odzvanja u crkvama i koncertnim dvoranama u glazbenim opusima Palestrine, Mozarta i Verdija.

³²J. Mateos, *Le Typicon de la Grande Église*. *Orientalia Christiana analecta* I, 165, Roma 1962; II 166, Roma 1963.

³³K. Gamber, *Nav. dj.*, 81.

*Transkripcija i latinski prijevod prefacije
prema Wiengartu i Jagiću, sl. 3 i 4*

F. Ab

3. P(rěf)ac(iě):...
4. (e)gda že na straš'němъ s(u)
5. dišći sedetъ g(ospod)ъ sъ .b.(ŭ).
6. (a)p(osto)lma vъ er(u)s(o)l(i)mě.tu
b(udetъ)
7. n. ezikъ i .b. (=72). ezikoma A
8. 'is(v)oena... iěhъ d..ž.. (tъg)
9. da nač'netъ gla(golat) g(ospod)ъ (kъ o)
10. nēmъ ezikomъ. o p(č'to ne) po
11. (s)lušaste zapovědi moee.
12. (s)am bo bēhъ posl(alъ) (m')
13. (o) ap(osto)li i pr(o)roki svetago ev(an)
j(e)l(iě)
14. (gla)golatъ k vāmъ. samъ bē
15. (hъ) u vas. p(č'to ne) poslu
16. (ša)s'te zapovědi mo(ee). I...
17. dreseli univъše (pre)dъ (m')
18. (no)ju vidite kolъ sla(dъkъ)

Quando autem pro horribili
tribunali sederit Dominus cum
12 apostolis in Jerusalem, ibi
(erunt) septuaginta et duo gentes.
Tunc incipiet loqui Dominus ad
illas gentes: O quare non oboe-
diistis legi meae?

Ipse namque miseram (meos)
apostolos et prophetas, ut
sanctum evangelium
loquerentur ad vos, ipse eram
apud vos: quare non oboediistis
legi meae? Et
tristes anxiiati (coram me)
videtis, quam dulcis

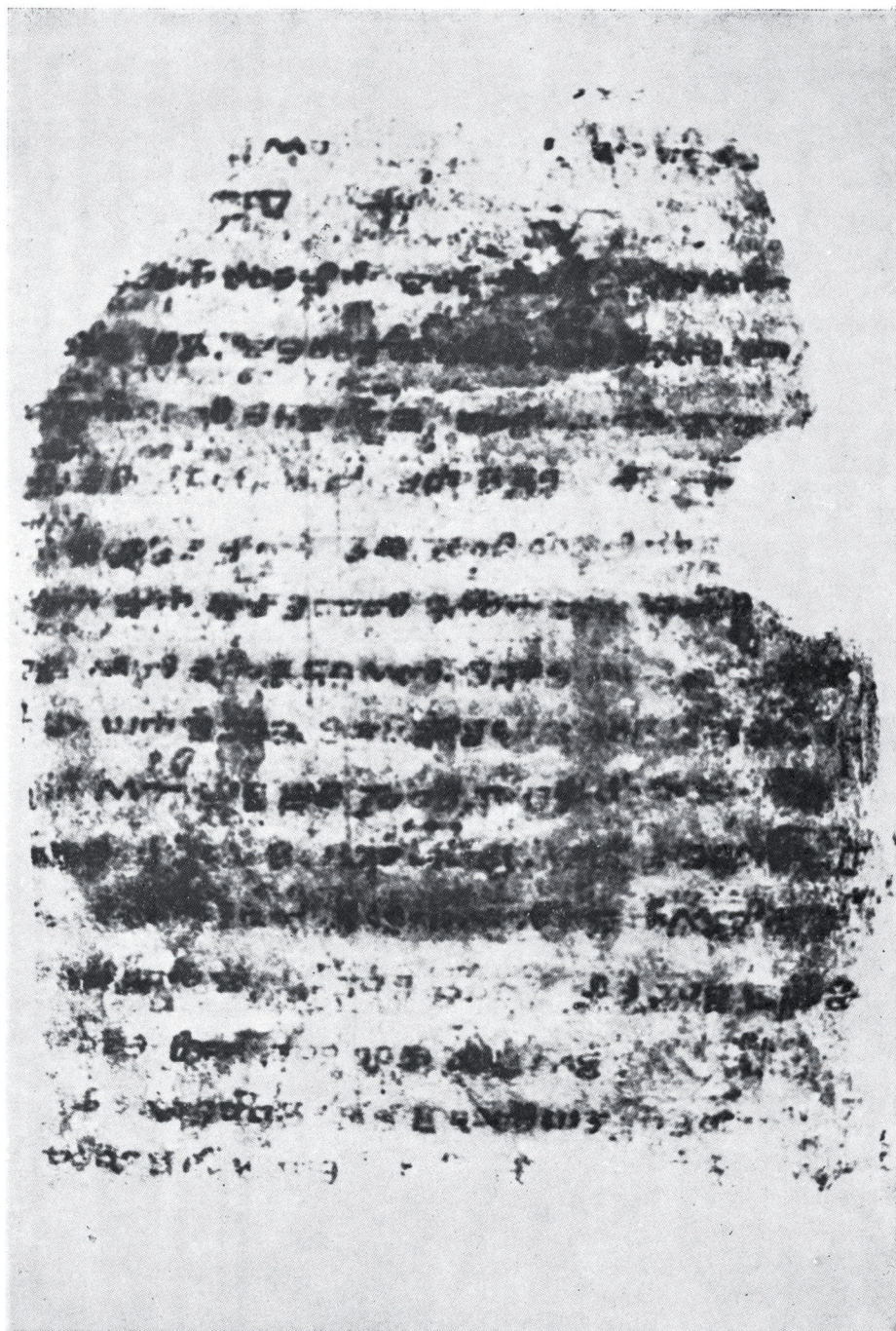
F. Ba

1. estъ rai. i ...
2. A vidite li kolъ stra(šnъ)
3. es'tъ pъk'ъ. ideže *m(u)čit(ie)
4. s'tъ vsēmъ lъživimъ. (i)
5. dъevlomъ vъ vĕki. azъ
6. es'mъ. o(tъ)съ s(i)nъ s(ve)ti d(u)hъ. m'n(ě)
7. se klanějutъ. a(n)j(e)li i arh(an)jeli.
8. g(ospod)ъmъ našimъ.

sit paradisus.
Nonne videtis, quam horribilis
sit infernus, ubi *torquendi
sunt omnes mendaces et
diaboli in saecula. Ego
sum pater, filius, sanctus spi-
ritus; me adorant angeli et ar-
changeli. Per dominum nostrum.

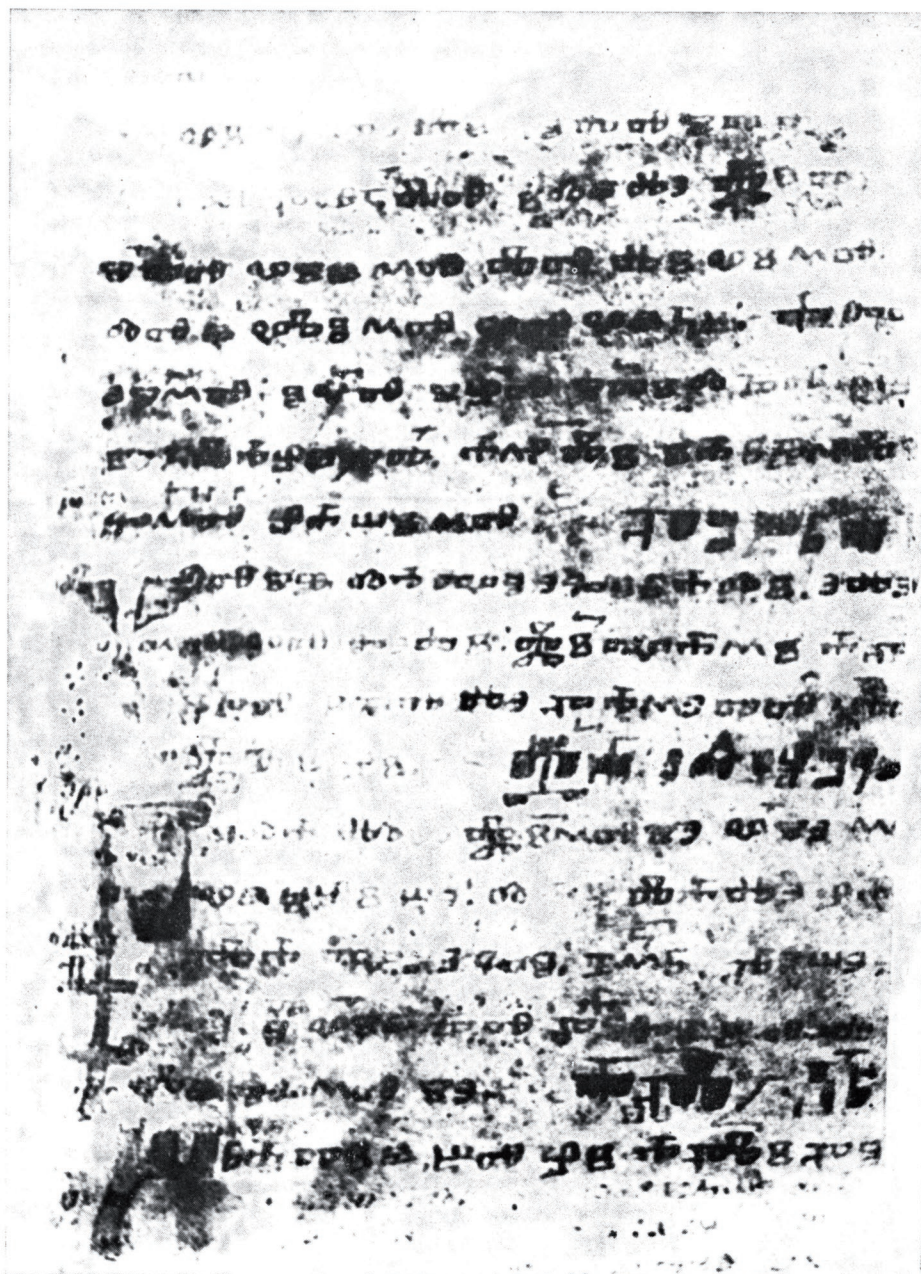
*Skracenu riječ *mčiti* s nadrednom ligaturom *m+č* istraživači su krivo čitali: *mučati* – šutjeti ili *mlviti* – vikati (Jagić, Weingart, Gamber), pa je trebalo izmijeniti Jagićev latinski prijevod: *ubi tumultuandum est omnibus mendacibus* u: *ubi torquendi sunt omnes mendaces* (prevela M. Klenovar).

Sl. 3: Bečki lističi fol. Ab

Sl. 4: Bečki listići fol. Ba

Sažetak

Jednostavnu i neobičnu temu Posljednjega suda u varijabilnom dijelu prefacije *Bečkih listića* iz kraja 11. ili poč. 12. st. u misli u čast više apostolâ autorica identificira kao književnoliturgijski žanr. Biblijsko-teološka analiza teksta odražava elemente teologije Ivanova evanđelja, njegove 1. poslanice i Otkrivenja (Apokalipse).

Budući da se nije našao njezin latinski predložak u pet svezaka nedavnoga belgijskog izdanja starih latinskih prefacija (Moeller), autorica ukazuje na suvremeni idejni okvir i sintezu Ćirilo-Methodijeve misije. Naime, njihovo svestrano vjersko-kulturno djelovanje, zalaganje i borbe obvezuju prihvaćanje i život prema zasadnim vjerskim, crkvenim i pravnim normama, koje sadrži njihova misijska (apostolska) baština. Zbog toga sv. Braća i njihovi suradnici pišu različite apologije: *prijeвода Sv. pisma* (Proglas evangelija...); *Nicejsko-carigradskog Creda* (Napisanie o pravoi vere...); *glagoljskog pisma* Ćrnorisca Hrabra. Sv. Methodije kao panonski nadbiskup energično zahtijeva kršćanski život i na kneževskome dvoru Svetopluka i Kocelja (anonimna homilija Klačeva glagoljaša). Zbog toga autorica upućuje na hipotetički zaključak da su možda prijekori Posljednjega suda prefacije na blagdan više apostolâ diskretna sankcija kojom sv. Methodije obvezuje da njihovo misijsko nasljeđe trajno živi među Slavenima i da se po njemu postigne glavni cilj njihova apostolskog rada, a to su eshatološke stvarnosti.

Naziv *Strašno sudište* naše prefacije dijeli staroslavenske spomenike na sjeverozapadne i južne. *Sudnji dan* imaju *Frizinški spomenici* (1, 3), *Klačev glagoljaš* i *Rilski glagoljski listovi*; *Strašno sudište* prefacija *Bečkih listića*, oracije Sinajskog euhologija, a citiraju ga mlađe sankcije Nemanjinih i dubrovačkih isprava 12. stoljeća. Istočna ga je terminologija zadržala do danas, pa pisanje *Bečkih listića* projicira u južni dubrovačko-humski areal poput prve strane (1^r) *Kijevskih listića*.

Summary

THE THEME OF THE LAST JUDGEMENT IN THE PREFACE OF VIENNA FOLIA

The author identifies the simple and unusual theme of the Last Judgement which appears in the variable part of the preface of Vienna folia (dating from the eleventh or the beginning of the twelfth century) in the mass honouring several apostles as a literary-liturgical genre. The biblical and theological analysis of the text reveals elements of theology of St. John's Gospel, the First Epistle of St. John and the Apocalypse.

As a Latin protograph was not found in the five volumes of the recently published Belgian edition of old Latin prefaces (Moeller) the author stresses the modern ideological background and synthesis of Cyrillo-Methodian mission. Namely, their multiple religious and cultural activities, struggles and endeavors obliged them to accept and live according to religious, legal and ecclesiastical norms contained in the missionary (apostle) tradition. Therefore the Holy Brothers and their collaborators wrote various apologies: of *the translation of the Script* (Proglas evangelija ...); of *the Nicene Creed* (Napisanie o pravoi vere ...); of *the glagolitic script* of Črnozrjac Hrabar. St. Methodius as the archbishop of Pannonia strongly demanded that norms of Christian life be respected even on the court of Svetopluk and Kocelj (the anonymous homily of the Glagolita Clozianus). Thus the author draws a hypothetical conclusion that the threat of the Last Judgement in the preface on the day of the apostles is a discrete sanction by which St. Methodius ensured that their missionary tradition live permanently among the Slavs and that the main purpose of their apostolic work – the eschatological reality – be fulfilled. The term *Strašno sudište* which appears in the preface divides Old Church Slavonic monuments in two groups – northwestern and southern. The term *Sudnji dan* appears in the *Freising Leaves* (1, 3), the *Glagolita Clozianus* and the glagolitic *Rila Folia*, whereas the term *Strašno sudište* appears in the preface of the *Vienna Folia*, the orace of the *Euchologium Sinaiticum* and in younger sanctions of Nemanja's and Dubrovnik documents of the twelfth century. Eastern terminology has preserved the term till the present day. This term implies that the Vienna Folia like the first page of the *Kiev Fragments* originated in the southern Dubrovnik and Hum area.

Izvorni znanstveni članak

Primljeno: 26. studenog 1985.

Autor: Marija Pantelić

Staroslavenski zavod

»Svetozar Ritig«, Zagreb